

Vraagtekens bij erfgoed

Sandra Jongenelen Het beleid van de overheid is steeds meer gericht op afstoting van cultureel erfgoed. Ze ziet particulieren en projectontwikkelaars als hoeders. Erfgoedinstellingen zien dat met lede ogen aan. Maar waarom? Laten we de handen ineenslaan en gezamenlijk plannen maken waar iedereen beter van wordt. Een breed draagvlak maakt de kans op behoud immers groter.

Mijn man heeft een trui en van mij mag die niet weg. Mijn echtgenoot trouwde er namelijk in. Halverwege de jaren zeventig had hij uitgevonden dat je niet in militaire dienst hoefde als je kostwinner was. In plaats van zich wegens 'gek' gedrag te laten afkeuren, gaf hij zijn jawoord. Vervangende dienstplicht was niets voor hem.

De trui vertelt een heleboel verhalen. Over de dienstplicht en de manieren om eronderuit te komen. Over het huwelijk dat mijn geliefde en zijn vriendinnetje blijkbaar niet zagen als onderdrukkend (dat was toch de *communis opinio*?), maar als een handig briefje om niet te hoeven doden. Het zegt ook iets over de kledingstijl en het bijbehorende gedachtegoed. Trouwen in een trui was niet uitzonderlijk, vertelde mijn echtgenoot, die zich met het handgemaakte exemplaar afzette tegen het consumentisme. Merkkleding was voor kapitalisten; zelf breien een emancipatoire daad.

Maar aan het kledingstuk kleven indirect nog meer verhalen, over oorlog, immigratie en sociale verheffing. Mijn mans grootvader was een Pool die in de Eerste Wereldoorlog in Frankrijk vocht voor de Duitsers. Hij deserteerde en kwam terecht in Nederland, waar hij een fietsenwinkeltje begon en zijn oorlogstrauma verdoofde met alcohol. Zijn kleinzoon – degene die in het huwelijk trad om aan het leger te ontsnappen – ging als eerste in de familie naar de universiteit.

Zo kan ik nog wel even doorgaan. Die trui ademt geschiedenis en is veel meer dan huisvuil. Ik zou het kledingstuk sociaal, historisch en maatschappelijk erfgoed kunnen noemen, erfgoed dat het particuliere overstijgt. Moet ik 'm aanbieden aan een buitenlands museum, omdat de verhalen zich niet tot Nederland beperken?

Wat is erfgoed? Is een object pas erfgoed als het het alledaagse overstijgt? Gaat het om een langer perspectief en is veertig jaar veel

te kort om een voorwerp die status te verlenen? Of kun je het label overal aan hangen, ook aan een trui? En wie bepaalt dat eigenlijk? Wat de discussie compliceert, zijn de verschillende niveaus. Theoretici en pragmatici praten soms langs elkaar heen of kunnen botsen. Het gaat om hoge en lage cultuur, cultureel waardevolle en alledaagse objecten: *De Nachtwacht* versus een Molukse barak. Is zo'n onderkomen dat niet zo'n positief beeld geeft van het Nederlandse beleid, erfgoed? Ook zijn er diverse spelers: erfgoedprofessionals, die het onderling soms oneens zijn, en politici, ambtenaren, amateurs en liefhebbers, elk met hun eigen agenda en voorkeur. En dan zijn er verschillende sectoren: monumenten, musea, archieven, archeologie et cetera. met specifieke knelpunten en oplossingen.

Veel vraagtekens

Zelden staan er zo veel vraagtekens als in teksten over erfgoed. Hierboven stonden er al een paar. Lees mee met de uitnodiging eerder dit jaar aan gemeenten over archeologie: 'Waar loopt u tegenaan wanneer u de archeologische belangen afweegt? Wat en wie kan u daarbij helpen?' Hetzelfde geldt voor de presentatie van *Op de museale weegschaal*, een methodiek voor collectiebeheerders en beslissers, half juni dit jaar. 'Welke waarde heeft een museale collectie of museaal object? Wie bepaalt die waarde en hoe?'

Er wordt volop nagedacht en gediscussieerd. Stel dat 'we' eruit komen en duidelijk is wat ons erfgoed is. Wat betekent dat? Moet de overheid er vervolgens financieel zorg voor dragen? Of is dat de taak van particulieren en commerciële marktpartijen? Decennialang wees iedereen naar de rijksoverheid, maar die tijd is voorbij. Er vindt een grootscheepse verschuiving van verantwoordelijkheden van de rijksoverheid naar de gemeenten en provincies plaats, inhoudelijk en financieel.

Is een Molukse barak, die niet zo'n positief beeld geeft van het Nederlandse beleid, erfgoed?

Die verschuiving krijgt de komende jaren zijn beslag. En daarbij geldt: minder mensen krijgen de verantwoordelijkheid voor steeds meer erfgoed en hebben daarvoor minder geld dan tevoren beschikbaar. Alles behouden is geen haalbare kaart.

Want er is nogal wat erfgoed. Ook als je de 'enge' definitie hanteert en alledaagse en hedendaagse voorwerpen uitsluit, dan nog is Nederland ervan doordesemd. Het wordt als een hete aardappel van het ene bordje naar het andere geschoven. Niemand wil het hebben, lijkt wel, terwijl het toch een *unique selling point* is. Sinds de heropening van het Rijksmuseum staan er dagelijks lange rijen met Nederlanders en buitenlandse toeristen om ons cultureel erfgoed te bekijken. De Amsterdamse grachtengordel is één groot openluchtmuseum: Werelderfgoed. Erfgoed-experts doen het goed op televisie. Eerder dit jaar vertelde maritiem archeoloog Martijn Sanders over het 17de-eeuwse scheepswrak

De Utrecht. Daarmee beet hij de spits af van het programma *De Wereld Leert Door*. Sanders werkt bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Zijn optreden was geen toevalstreffer. In een andere aflevering gaf David Fontijn, archeoloog aan Universiteit Leiden, uitleg bij zijn ontdekking van de vindplaats van prehistorische zwaarden en bijlen.

Ook de kranten staan er bol van. Vier achtereenvolgende willekeurige dagen in mei: *NRC Handelsblad* kopt ‘Familiegraf van theaterman Oscar Carré vergaat langzaam’ (Gelder 2013). Op diezelfde dag drukt *de Volkskrant* een cri du coeur af over de ophanden zijnde sluiting van het Tropenmuseum: ‘Koningin Máxima, doe iets’ (Duuren 2013). De media brengen ook goed erfgoednieuws. ‘Gered Huis Doorn richt zich op gedenken Eerste Wereldoorlog’ (Steenbergen 2013). Een dag later vindt de presentatie plaats van het Wim Crouwel Instituut voor erfgoed grafische vormgeving en typografie. Dat is een gezamenlijk initiatief van de Universiteit van Amsterdam en het Nederlands Archief Grafisch Ontwerpers voor onder andere de archieven van hedendaagse ontwerpers als Irma Boom.¹

Geen politieke prioriteit

Ondanks deze belangstelling staat cultureel erfgoed laag op het prioriteitenlijstje van de politiek. In de laatste verkiezingsprogramma’s viel er nauwelijks iets over te lezen. De enige partij die pleitte voor meer geld voor erfgoed was GroenLinks. De rest blonk uit in vaagheid en nietszeggendheid. Bijvoorbeeld de PvdA: ‘Onze musea, monumenten, landschappen en molens trekken grote aantallen toeristen.’

Ook de VVD kwam niet sterk uit de hoek, al bleek wel dat de liberalen de subsidies voor monumenten niet willen afschaffen. Ze zagen ‘een rol voor de overheid bij de overdracht van kennis uit het verleden en het behoud van ons

nationale erfgoed’. Het CDA had meer tekst: ‘Het cultureel erfgoed zal breed toegankelijk moeten zijn. Om het in goede staat te houden, verdient onderhoud en restauratie van monumenten aandacht. Monumenten die leeg komen te staan, krijgen een nieuwe bestemming.’

Het verste ging D66 met ideeën over wat de partij ‘vitaal erfgoed’ noemt. De overheid moet het behoud van erfgoed borgen en ‘blijven beschermen tegen de economische en

Waar moeten particuliere archieven en archieven van culturele organisaties met hun erfgoed naartoe?

politieke waan van de dag’. Ook pleitte D66 voor de opzet van een trust, een soort stichting waar alle erfgoed van de overheid in moet worden ondergebracht.²

In dit licht is het niet zo gek dat het regeerakkoord *Bruggen slaan* van VVD en PvdA met geen woord rept over cultureel erfgoed. Of verwezen de bruggen uit de titel – waarbij je kunt denken aan de Berlagebrug in Amsterdam – ernaar? Slaan Rutte en Samsom een brug naar het verleden en

presenteren zij hun beleid met op de achtergrond (toekomstig) cultureel erfgoed? Het is waarschijnlijk wishful thinking.

Voor de politiek is erfgoed geen sexy onderwerp, terwijl er toch veel gebeurt. De rijksoverheid schuift de dossiers naar gemeenten en provincies en voert tegelijkertijd een bezuinigingsoperatie uit. Dat zorgt voor beweging in verschillende sectoren, bijvoorbeeld bij musea. Wat kunnen zij onderling ruilen en wat kan eventueel worden verkocht? In de archiefwereld is het laatste decennium geïnvesteerd in digitalisering. Regionale en gemeentelijke instellingen openen hun archieven via internet en vergroten zo het maatschappelijk rendement. Ze doen daarin niet onder voor musea als het Rijksmuseum.

Maar wat te doen met particuliere archieven en archieven van culturele organisaties? Waar moeten zij met hun erfgoed naartoe? Bijvoorbeeld met hun muziek uit de Molukken, Indonesië en Suriname, van Nederlandse zigeunerorkesten, of popgroep Doe Maar? Of met hun posterverzameling? Er bestaat weinig zicht op. Archieven en collecties kunnen na het overlijden van een verzamelaar of na opheffing van een organisatie zomaar in de container of papierversnipperaars belanden (Hamersveld 2013). Is het erfgoed? Moeten we het bewaren? En zo ja, hoe? Bijna honderdvijftig jaar was erfgoed een zaak van de overheid en groeide de erfgoedcollectie van Nederland. Aanvankelijk ging het om kunstschatten van nationaal belang. Later kwamen er nieuwe gebieden bij tot en met recentelijk het erfgoed van migranten, erfgoed overzee en onder water, maar bijvoorbeeld ook muzikaal, literair en Fries erfgoed. Zelfs de taal wordt als erfgoed beschouwd. Ook langs andere weg werd het begrip erfgoed opgerekt en kwamen de jongere bouwkunst, evenals landschappen, parken en tuinen erbij (Hamersveld et al. 2013).

Douceurtjes

Vorig jaar mei ratificeerde Nederland het Verdrag van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Unesco. Vijf maanden later maakte demissionair staatssecretaris Zijlstra (VVD) van Cultuur de eerste Nederlandse traditie op de lijst bekend: het Bloemencorso van Zundert. Het carnaval en de Elfstedentocht krijgen volgens hem op termijn ook een plekje op de nationale erfgoedlijst.

Ging het jarenlang over de vraag hoe Nederland zoveel mogelijk erfgoed kon verzamelen en beschermen, nu is de discussie voor een belangrijk deel verlegd naar de vraag: hoe komen we ervan af? En hoe bepalen we wat weg zou kunnen? Tegelijkertijd zijn er financiële douceurtjes. In april was er overheidsgeld voor de ontwikkeling van Schokland, voormalige eiland in de Zuiderzee. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed stelde 350.000 euro ter beschikking. De gemeenten Noordoostpolder en Flevolandschap kwamen ieder met 40.000 euro over de brug.³

Schokland is maritiem erfgoed, staat op de Werelderfgoedlijst en vertelt het verhaal van Nederland, dat zonder zee geen Gouden Eeuw had beleefd. Het weerspiegelt de mentaliteit van de Nederlanders die land wonnen uit zee. De inpoldering van de Flevopolders gaf ons ook het allergrootste tot nu toe bekende scheepskerkhof ter wereld.

In diezelfde maand april kwam minister Bussemaker (PvdA) van Cultuur met een extra subsidie van 3,8 miljoen euro voor onderzoek naar herbestemming van vijfhonderd monumenten en karakteristieke gebouwen.⁴ Bij herbestemming valt te denken aan industrieel erfgoed, zoals fabrieksgebouwen, silo's en watertorens, en religieus erfgoed, zoals kerken en kloosters, maar ook aan boerderijen. Een speciale website besteedt aandacht aan de succesverhalen, waaronder de voormalige gevangenis in

Nog niet eerder ging het op zo'n grote schaal over verkopen, afstoten, ontzamen en vervreemden

Roermond, nu hotel Het Arrest.⁵ Er zijn legio geslaagde voorbeelden. Onder de koepels van Fort Middenmeer opende vorig jaar een wellnesscentrum met hotel en restaurant. Het fort maakt deel uit van de Stelling van Amsterdam, de verdedigingslinie rond de hoofdstad uit de 19de en begin 20ste eeuw. Sinds 1996 staat de Stelling van Amsterdam op de Werelderfgoedlijst van Unesco.

Een mooi voorbeeld is het initiatief van Jonnie en Thérèse Boer, eigenaren van De Librije in Zwolle. Hun sterrenrestaurant is gevestigd in een voormalig 16de-eeuwse klooster. In een vroegere 18de-eeuwse gevangenis, even verderop, openden ze vijf jaar geleden een hotel, restaurant en kookschool. In de verbouwing staken ze 6,5 miljoen euro eigen geld.

Gedenknaald in etalage

Nog niet eerder ging het op zo'n grote schaal over verkopen, afstoten, ontzamen en

vervreemden. Nog niet eerder ook keek de overheid zo duidelijk naar particulieren en projectontwikkelaars als hoeders van cultureel erfgoed. Dat is schrikken en leidt tot grote verontwaardiging, bijvoorbeeld naar aanleiding van de voorgenomen verkoop van de Sassenpoort in Zwolle: 'Vogelvrij beschikbaar voor patatboer of prostitutie-uitbater.'⁶ De stadspoort van eind 14de, begin 15de eeuw staat met 33 andere Nederlandse monumenten te koop, zoals de Vesting Naarden, het Willem Witsenhuis in Amsterdam en Kasteel Radboud in Medemblik. De overheid zet ook de gedenknaald van Willem III in Apeldoorn in de etalage. Dat monument vormde vier jaar geleden het decor van de aanslag op de koninklijke familie, waarbij acht mensen omkwamen. Zou het iets zijn voor een belevenisexploitant? Met een zwarte Suzuki Swift zo hard mogelijk rondjes rijden rond de naald? Is dat het voorland van de 34 monumenten op de lijst?

Ien Stijns, directeur van Slot Loevestein, vreest een toekan op het kasteel, het logo van de Van der Valkhotels en restaurants. Ze stelt alles in het werk om verkoop te voorkomen. Jaarlijks trekt het 14de-eeuwse kasteel 120.000 bezoekers. Het is in de Canon van Nederland opgenomen, mede dankzij Hugo de Groot, die er begin 17de eeuw gevangen zat en er in een boekenkist uit wist te ontsnappen. Maar zou een commerciële culturele ondernemer, met hart voor de unieke betekenis, het slot niet nog beter kunnen exploiteren?

Iets vergelijkbaars geldt voor de Sassenpoort, waarvoor het Rijk geen actief verhuurbeleid heeft. Liggen daar geen geweldige kansen? Heerst bij erfgoedprofessionals ten onrechte koudwatervrees? 90 procent van de rijksmonumenten is al in particuliere handen. Gaat dat dan zo slecht?

Erfgoedinstellingen doen er goed aan te beseffen dat bij de overheid qua financiën niet

Sandra Jongenelen

is freelance journalist en schrijft onder meer voor *Het Financieele Dagblad* en *Kunstbeeld*

veel meer te halen valt. Het beleid is gericht op afstoting, niet verwerving. Sla daarom de handen ineen en definieer wat erfgoed is, samen met de politiek en liefhebbers. Maak plannen waar iedereen beter van wordt. Probeer de omgeving, het dorp, de stad en misschien alle Nederlanders warm te maken voor bepaald erfgoed. Een breed draagvlak maakt de kans op behoud groter. Misschien is *crowdfunding* een manier om geld op te halen voor behoud en beheer. De *do it yourself*-mentaliteit uit de jaren tachtig is terug. In kleine kring ben ik er al mee begonnen door mijn dochter alles te vertellen over de trui van mijn man. Grote kans dat zij hem na mijn dood zal bewaren.

Literatuur

- Duuren, D. van (2013) 'Koningin Máxima, doe iets'. In: *de Volkskrant*, 15 mei.
- Gelder, H. van (2013) 'Familiegraf van theaterman Oscar Carré vergaat langzaam'. In: *NRC Handelsblad*, 15 mei.
- Hamersveld, I. van (2013) 'Muzikaal erfgoed op straat! Verslag expertmeeting'. (www.boekman.nl/blog/muzikaal-erfgoed-op-straat-verslag-expertmeeting)
- Hamersveld, I. van en C. Smithuijsen (2013) *Van wie is het erfgoed eigenlijk en voor wie is het bedoeld? Startnotitie voor het KNAW-colloquium 17 mei*. Amsterdam: Boekmanstichting.
- Steenbergen, E. van (2013) 'Gered Huis Doorn richt zich op gedenken Eerste Wereldoorlog'. In: *NRC Handelsblad*, 17 mei.

Noten

- 1 www.bijzonderecollecties.uva.nl/nieuws-agenda/agenda/content/evenementen/2013/05/oprichting-wim-crouwel-instituut.html
- 2 monumentje.wordpress.com/2012/10/30/erfgoed-heeft-visie-nodig/
- 3 www.cultureelerfgoed.nl/actueel/persberichten/besteding-van-ver-gelden-voor-werelderfgoed-schokland
- 4 www.cultureelerfgoed.nl/actueel/persberichten/minister-bussemaker-extra-subsidie-voor-herbestemming
- 5 www.herbestemming.nu
- 6 erfgoedstem.nl/2013/03/sassenpoort-bedreigd-erfgoed-door-afstoot-rijk/